ПОДІЛЬСЬКА ЗЕМЛЯ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.

Лариса Семенко

УНІВЕРСАЛИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ У ФОНДАХ ВІННИЦЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Анотація. *У статті досліджується історія поширення Універсалів – основних законодавчих документів Української Центральної Ради на Поділлі та надходження їх до фондової збірки Вінницького обласного краєзнавчого музею.*

Ключові слова: *Універсали, Центральна Рада, УНР, автономія, незалежність, музей.*

Larysa Semenko

THE UNIVERSALS OF THE UKRAINIAN CENTRAL RADA IN THE COLLECTIONS OF THE VINNYTSIA REGIONAL MUSEUM OF LOCAL HISTORY, HERITAGE AND NATURE

Abstract*. The article examines the history of the dissemination of the Universals – the primary legislative documents of the Ukrainian Central Rada – in the Podillia region, as well as their acquisition by the collection of the Vinnytsia Regional Museum of Local History, Heritage and Nature.*

Keywords*: Universals, Central Rada, UNR, autonomy, independence, museum.*

У фондах Вінницького обласного краєзнавчого музею (ВОКМ) зберігається цілий комплекс матеріалів, пов'язаних із Українською революцією 1917–1921 рр., серед яких особливе місце посідають доленосні документи доби Визвольних змагань – Універсали Центральної Ради (ЦР).

Із чотирьох історичних державно-політичних актів, які визначили етапи відродження української державності у 1917–1918 рр., у музейній збірці знаходиться три Універсали: I, III та IV. Всі вони надійшли до музею за роки Незалежності із приватних колекцій. І Універсал у вигляді листівки, III та IV – опубліковані на сторінках тодішньої періодики.

До ВОКМ листівка з І Універсалом потрапила у жовтні 2006 р., її подарував відомий вінницький колекціонер Світозар Мальований. З того часу оцифрований унікальний документ експонується в 11-й залі музею, а оригінал зберігається у сховищі [1]. У січні-березні 2018 р. артефакт історії Української революції 1917-1921 рр. був представлений на широкий загал – експонувався на міжнародній виставці «Українське коло: до сторіччя Визвольних змагань 1917–1921» у Музеї історії міста Києва.

І Універсал Центральної Ради (повна назва – «Універсал Української Центральної Ради до українського народу, на Україні й поза Україною сущого») було прийнято 23 червня (за новим стилем) 1917 р. Комітетом ЦР та зачитано під час закриття II Всеукраїнського військового з'їзду. 25 червня у Києві, на

Софіївському майдані, відбулися молебень та офіційні урочистості. Про перебіг подій того дня залишив спогади Дмитро Дорошенко.

«…вийшли на вулицю, де президія прийняла парад І Українського полку, який вишикувався перед Народним Домом і далі всі рушили на Софіївську площу. Тут їх зустріло духовенство. Коло пам'ятника Богдану Хмельницькому відбулося віче. Священник Українського полку сказав промову. З дзвіниць Софіївського собору і Михайлівського монастиря загули дзвони. Духовенство відправило молебень, і діякон проголосив многоліття українському правительству, війську та його старшинам. Члени Ц. Ради аж з кількох імпровізованих трибун вичитували Універсал, закінчуючи читання проголошенням «слави» українському народові і його Ц. Раді». Закінчилася маніфестація співом шевченкового «Заповіту», який усі вислухали на вколішках» [7, с. 92].

Автором І Універсалу (як і більшості законодавчих актів ЦР) був відомий громадсько-політичний діяч, письменник Володимир Винниченко, чия творча спадщина належить до золотого фонду української літератури [12]. Документ став відповіддю Тимчасовому уряду Росії за небажання надати автономію Україні, про яку було прийняте рішення на Першому всеукраїнському військовому з'їзді (18–21 травня 1917) у Києві.

І Універсал проголосив автономію України у складі перебудованої демократичної Росії. Його оприлюднення відновило процес державотворення й було важливим кроком до побудови модерної незалежної України. Документ став першим самостійним актом УЦР, який заявляв про будівництво України на автономних засадах незалежно від політики Тимчасового уряду. Згідно з його рішенням «народ український має сам порядкувати своїм життям» для чого необхідне скликання Всенародних Українських зборів (сойму) шляхом рівного, прямого, таємного голосування. Вказувалося на необхідність досягнення угоди з демократіями всіх національностей для спільної праці з розбудови автономної України [1].

Офіційний текст Універсалу надрукували у Києві, і перші примірники роздали делегатам ІІ-го військового з'їзду, решту розіслали по всій Україні. Голова ЦР Михайло Грушевський згадував, що дуже швидко Універсал проголосили «на повітових, волостних і городських зібраннях, на площах і по церквах, роздавано людям і розліплювано на видних місцях» [5, с. 11].

У Вінниці історичний документ було надруковано у друкарні Йосипа Файнгольда, яка містилася у підвалі будинку на розі вулиць Слинька й Верхньогромадянська (нині вулиці Симона Петлюри і Визволення). 100 тисяч листівок із текстом І Універсалу було розіслано по місцевих повітах. Правда, у назві було допущено помилку: замість «УНІВЕРСАЛ» було надруковано «УНИВЕРСАЛ» [1]. До речі, подібні хибодруки зустрічалися і в інших містах.

Вінницька друкарня Йосипа Файнгольда мала старе устаткування, невеличку кількість робітників, займалася в основному акцидентними роботами (друкувала плакати, листівки, оголошення, бланки, конторські книги, конверти). Зрідка друкувала і брошури. До послуг друкарні звертався й уряд Директорії, під час перебування у Вінниці. З приходом більшовиків, наприкінці 1920 р., в наслідок політики націоналізації друкарня була закрита [10].

Документ справив величезне враження на суспільство. З місць йшли сотні телеграм, в яких висловлювалися солідарність з Центральною Радою і запевненням у щирій підтримці. Іншою була реакція на універсал з боку Тимчасового уряду. Тодішні російські влада, преса звинуватили українців у «зраді», «сепаратизмі», «прориві фронту». Державно-політичний діяч Ісаак Мазепа зазначав: «Коли Центральна Рада оголосила свій Перший Універсал, всі російські партії, як соціялістичні, так і несоціялістичні, накинулися на Ц. Раду, обвинувачуючи її в «шовінізмі» та в «сепаратизмі» [9, с. 33].

Декілька днів потому, 28 червня, на закритому засіданні Комітету ЦР була прийнята постанова про створення першого українського уряду під назвою «Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради». До першого складу увійшло 9 осіб, серед них більшість (п'ятеро) становили представники Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП, соціал-демократи), двоє були від Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР, есери), один від Української партії соціал-федералістів (УПСФ, соціал-федералісти), один – безпартійний, зокрема: Володимир Винниченко (соціал-демократ) – Голова Генерального секретаріату й Генеральний секретар внутрішніх справ, Павло Христюк (соціал-революціонер) – Генеральний писар, Христофор Барановський (безпартійний) – Генеральний секретар фінансів, Сергій Єфремов (соціал-федераліст) – Генеральний секретар міжнаціональних справ, Симон Петлюра (соціал демократ) – Генеральний секретар військових справ, Борис Мартос (соціал-демократ) – Генеральний секретар земельних справ, Валентин Садовський (соціал-демократ) – Генеральний секретар судових справ, Іван Стешенко (соціал-демократ) – Генеральний секретар освіти, Микола Стасюк (соціал-революціонер) – Генеральний секретар харчових справ [7, с. 95].

На Поділлі в цей час продовжував наростати український національний рух. Створена ще в перших числах травня 1917 р. Подільська губернська Українська Рада підтримала національно-територіальну автономію України та вибори до Установчих зборів [6, арк. 1]. Всі законодавчі акти ЦР оприлюднювала газета «Подільська Воля»[1] – друкований орган Подільської губернської ради на чолі з відомим громадським діячем, письменником Дмитром Марковичем. Це був один із перших українських часописів – «соціально-політичний та кооперативно-економічний щотижневик» у Вінниці, видання якого здійснювало місцеве товариство «Воля». У редагуванні «Подільської Волі» взяли участь Дмитро Маркович, Микола Литвицький, Юхим Щириця, Никифір Григоріїв. Редакційний комітет очолили Григорій Шиянов, Дмитро Зосімато, Володимир Дудич [8, с. 103]. Вже в першому номері часопису, який вийшов 5 травня 1917 р., редакція зазначала, що газета повинна «ширити серед народу високі ідеали волі, рівності і братерства, а також добиватись автономії України» [11, с. 169].

На шпальтах «Подільської Волі» побачили світ Універсали Центральної Ради, відозви Генерального Секретаріату та інформація про місцеве

[1]: Редакція газети «Подільська воля» знаходилася за адресою: Вінниця, Миколаївський проспект (нині вул. Соборна), 70. Тиражувала газету Друкарня спадкоємців Р. Б. Шера.

українське громадське життя. Завдяки часопису кооператорів на Поділлі у травні 1917 р. розгорнувся благодійний збір коштів на користь ЦР та Національного Українського фонду [8, с. 104]. Доброчинність подолян випереджала на місяць одну із тез І Універсалу про запровадження «особливого податку на рідну справу», що мав надходити до бюджету ЦР[1].

23 червня Подільська губернська українська рада у помешканні місцевого товариства «Просвіта» провела зібрання з приводу розповсюдження тексту І Універсалу на Поділлі [8, с. 109]. Згодом Вінницька «Просвіта» звернулася з емоційною відозвою до всіх «Просвіт» на Поділлі, яка і сьогодні не втратила своєї актуальності:

«Велику і відвічальну (відповідальну – Авт.) роботу перед нашими нащадками дано нам «Універсалом Центральної Української Ради». Праця має бути напружена без спочинку; не жалувати нам ні рук, ні здоровля, ні майна і гасло наше «Все для України» повинно бути у кожного не тільки на устах, але і на ділі. Но всяка праця може бути тільки тоді користна, коли будем з'єднані – без єднання нічого не вдіємо. Треба нам викорінити з себе ту хворобу наших прадідів – розпилення, роздрібнення, а в гурті не страшний жодний ворог. Подільська губернія йде в хвості других українських губерній, бо в правді «Просвіт» є коло 120, а з'єднаних всего 10-15. Цього не повинно бути, жодної корости не буде, коли кожне село і Товариство буде робити по-своєму, часом всупереч нашій загальній справі. Винницька «Просвіта» робить приготовлення на губернський з'їзд всіх «Просвіт» Поділля, де будуть обговорені дуже важні питання на теперішній час. Тож просимо всіх «Просвіт» Поділля – вступайте в члени Винницької «Просвіти» (членський взнос від 3 крб річно), подавайте свої точні адреси, справдання своєї роботи, стан Товариства. Звертаємось з гарячим закликом до всієї інтелігенції Поділля на селі, передовсім до учительства і духовенства, негайно організувати всюди, по селах і містечках «Просвіти», котрі мають дійсно вивести наш народ на дорогу свідомости.

Всякі вказівки, поради, допомоги дає Винницька «Просвіта» безплатно» [4, с. 6].

Всього продовж 1917 р. вийшло 25 номерів часопису «Подільська Воля». Лише три номери (№ 22-24) зберігаються у фондах Вінницького обласного краєзнавчого музею, а № 18, 19, 20, 25 – у фондах Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Як і листівку з І Універсалом, декілька примірників газети місцевих кооператорів, подарував музею у тому ж 2006 р. Святослав Мальований.

Серед рідкісних номерів «Подільської волі», що потрапили до музейної збірки, є часопис від 15 листопада 1917 р. (№ 23), на 1-2 сторінках якого оприлюднено ІІІ Універсал ЦР. Сама газета зберігається у фондах, а для відвідувачів зроблено якісний скан і розміщено на стенді «Центральна Рада на Поділлі» в залі «Поділля в роки Української революції 1917–1921 рр.»

На першій сторінці «Подільської волі», вгорі, розмістили великими літерами заголовок-гасло «Нехай живе Українська народня республіка в Російській федерації республік», під ним текст ІІІ Універсалу, офіційно оприлюднений 20 листопада (7 листопада за ст. ст.) 1917 р. Ключовою тезою чергового законодавчого акта ЦР стало проголошення Української Народної

Республіки (УНР). У тексті жирним шрифтом виділені дві тези: **«Однині Україна стає Українською Народньою Республікою»** та **«Однині на землі республіки Української смертна кара касується».** Назва документу подається «Універсал Української Центральної Ради» (без вказівки, що це ІІІ Універсал) [2].

30 листопада (17 листопада за ст. ст.) 1917 р. в приміщенні Вінницького міського театру відкрилися урочисті збори з нагоди прийняття ІІІ Універсалу. Головуючі І. Слуцький, Дмитро Маркович, Володимир Дудич у своїх промовах високо оцінили історичне значення чергового правового документа, виголосили здравниці УНР і під звуки мелодій «Ще не вмерла Україна» та «Марсельєза» закрили збори. 4 грудня (21 листопада за ст. ст.) у театрі та в центрі міста відбулася урочиста багатотисячна маніфестація з молебнем, національними прапорами на підтримку Української Народної Республіки [8, с. 201-202]. У Дмитра Дорошенка занотовано як проходили урочистості ***у Вінниці****:*

«30 падолиста було оголошено ІІІ Універсал у Винниці на засіданні міської думи, що відбулося прилюдно в присутності численної публіки в міському театрі. Універсал було читано в мовах українській, жидівській, польській і російській. В імені губернської ради промовив Д. В. Маркович. Дума винесла резолюцію, що визнає Ц. Раду і Генеральний секретаріат за верховну владу в Україні. За цю резолюцію голосувало 29 радних, проти 6, утрималось 11. Кілька днів пізніше – 4 грудня відбулося у Винниці всенародне оповіщення Універсалу з молебном, парадом війська, при участи учнів, робітників і маси публіки, всього було коло 30 000[2] *людей. Була маса національних прапорів. Увечері відбулося в міському театрі віче з відчитами про значіння свята з промовами»* [7, с. 195].

та Києві (22 листопада):

« *позвичайному вже виробленому традицією для таких випадків церемоніалу: в присутності війська, французької, бельгійської, італійської й румунської місій, з молебном, одправленим арх. Олексієм в купі з трьома єпископами й численним духовенством, з проголошенням многоліття українському війську, Ц. Раді й Генеральному Секретаріату. Грушевський сказав коротку промову, а ген. Секретар М. Ковалевський прочитав Універсал. Після молебна відбувся під командою полк. Ю. Капкана парад війська: перед українським урядом під музику кільканадцяти духових оркестр дефілювало українські війська: юнкери української школи, відділ моряків Чорноморської фльоти, полк ім. П. Полуботка, Гайдамацький курінь з Одеси, відділ гірської артилерії та ин. військові частини.*

Після параду чужоземні офіцери – румуни, французи, італійці, бельгійці вітали М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюру.

ІІІ Універсал було передано через радіо та телеграф по всій Україні, на фронт і Чорноморській фльоті» [7, с. 183].

Незважаючи на зусилля більшовиків наприкінці листопада-грудня 1917 р. на Поділлі утвердилася українська національна влада. Підтвердженням стали і вибори до Всеросійських установчих зборів, де більшість здобув список

[2] Цифра викликає сумніви.

№1, що об'єднав українських соціал-революціонерів, соціал-демократів та селянські спілки [8, с. 203].

IV Універсал Центральної ради проголосив незалежність УНР від 22 січня (9 січня – за ст. ст.) 1918 р. Українська народна республіка відмовилася від автономії та федералізації з колишніми російськими регіонами.

«Народе України! Твоєю силою, волею, словом стала на Землі українській вільна Народня Республіка. Справдилась колишня давня мрія батьків твоїх, — борців за вольности і права трудящих.

Однині Українська Народня Республіка стає самостійною, ні від нікого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу» [3].

IV Універсал опублікували як офіційні органи Центральної Ради – «Вістник Генерального Секретаріату УНР» газета «Нова Рада», так і всеукраїнські, губернські часописи, зокрема, щоденна україномовна газета Центрального українського кооперативного комітету та Української селянської спілки «Народня Воля». Саме 9-й номер народної газети з IV Універсалом потрапив до фондів Вінницького обласного краєзнавчого музею на початку 1990-х рр. Це був один із перших документів, пов'язаних з Українською революцією 1917–1921 рр. Цінний подарунок зробив музею краєзнавець, поет з Тиврівщини Василь Рудий. Часопис «Народня Воля» (26 січня/13 січня 1918) чорно-білий, середнього формату (524х336), надрукований на спеціальному газетному папері низької якості. Від часу пожовтів та став крихким. Стан документа – задовільний. Виходила газета з 04.05.1917 р. до 14.11.1919 р.. Редакція містилась у м. Київ, вул. Троїцька (суч. пров. Рильський), 2; контора – на вул. Хрещатик, 27. Редактор – М. Ковалевський.

На першій сторінці газети на чотирьох колонках опублікований останній Універсал Української Центральної Ради. Головна теза документа про незалежність України була сформована у гаслі «Хай живе самостійна Українська Народна Республіка», яке передувало назві документа – «Четвертий Універсал Центральної Ради», було виділено заголовними літерами і жирним шрифтом. [3]. Хтось із подолян ризикував власним життям, але зберіг для майбутніх поколінь цей скарб.

Упродовж 1917–1918 рр. Центральна Рада видала чотири універсали, що задокументували еволюцію національної державної ідеї від автономії до повної незалежності і стали фундаментальними кроками на шляху відродження української держави. Унікальні історичні артефакти посіли гідне місце в експозиції Вінницького обласного краєзнавчого музею, присвяченій драматичному і доленосному періоду української історії доби Визвольних змагань 1917–1921 рр.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вінницький обласний краєзнавчий музей (далі - ВОКМ). ПЛГ- 6076. КВ. 71778.
2. ВОКМ. ПЛГ- 6077. КВ.71779.
3. ВОКМ. ТЗ – 42408.
4. «Воля». 9 липня 1917 р. №1. С. 12.
5. Грушевський М. Українська Центральна Рада й її Універсали. Перший і другий / М. С. Грушевський. – 2 вид., доп. Київ, 1917. 16 с. Режим доступу: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21

FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00002085.
6. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО). Ф.Р. 1196. Оп. 1. Спр. 1.
7. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. Том. І. Доба Центральної Ради. Видання друге. Нью-Йорк: Видавнича корпорація «Булава», 1954. 464 с.
8. Логінов О. Семенко Л. Вінниця в 1917 році. Революція у провінційному місті. Вінниця, 2011. 272 с.
9. Мазепа І. «Україна в огні й бурі революції 1917-1921». Б. м. 1950. т. 1. 210 с. Режим доступу: https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/2388/file.pdf).
10. Мніх А. Три сторінки народження української державності, збережені вінничанами /УКРІНФОРМ. 12.07. 2020. Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3060950-tri-storinki-narodzenna-ukrainskoi-derzavnosti-zberezeni-vinnicanami.html.
11. Рекрут В. «З людьми і для людей…» (Дмитро Маркович в українському національно-визвольному русі: кінець XIX – початок XX ст.). Вінниця: ПП Балюк, 2006. 408 с.
12. Ясь О. В. Винниченко Володимир Васильович / Енциклопедія історії України. Режим доступу: https://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Vynnychenko_V.

Олександр Погуляєв

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА АКТИВНІСТЬ ЄВРЕЙСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ ГРОМАД ПОДІЛЛЯ В УМОВАХ ЗМІНИ УКРАЇНСЬКИХ УРЯДІВ (1917–1919 РР.)

Анотація*. Представлено суспільно-політичну активність єврейської та польської громад Поділля в умовах зміни українських урядів 1917–1919 рр. Проаналізовано особливості їхньої діяльності за Центральної Ради, Гетьманату та Директорії з урахуванням регіональної специфіки краю.*

Ключові слова: *Поділля, єврейська громада, польська громада, Українська революція, національно-персональна автономія, суспільно-політична активність.*

Oleksandr Pohuliaiev

SOCIO-POLITICAL ACTIVITY OF THE JEWISH AND POLISH COMMUNITIES OF PODILLIA UNDER THE CONDITIONS OF CHANGING UKRAINIAN GOVERNMENTS (1917–1919)

Abstract*. Presented the socio-political activity of the Jewish and Polish communities of Podillia under the conditions of changing Ukrainian governments in 1917–1919. The peculiarities of their activities during the Ukrainian Central Council, the Hetmanate, and the Directory are analyzed, taking into account the regional specifics of the region.*

Keywords: *Podillia, Jewish community, Polish community, Ukrainian Revolution, national-personal autonomy, socio-political activity.*

Після Лютневої революції 1917 р. на Поділлі швидко активізувалася суспільно-політична діяльність єврейської та польської громад. Скасування